

Els llocs urbans a la València musulmana: el cas de Borriana (*)

PIERRE GUICHARD

És possible, fins a un cert punt, a partir de les indicacions dels geògrafs, de les dades extretes dels diccionaris biogràfics i d'alguns coneixements generals que posseïm sobre l'arqueologia urbana —confrontats sobretot al que sabem de les grans línies de la història política—, determinar a grans trets la geografia urbana de l'Andalus oriental, amb les seues principals capitals (Tortosa, València, Múrcia) i potser un esglaó inferior de localitats amb caràcter encara netament urbà, dotades d'un vast territori i de nombrosos llogarets que en depenien, com ara *Murbitar/Sagunt*, Alzira o Elx. Però ens és més difícil aprehendre centres que semblaven haver estat menys importants, encara que el seu rastre arqueològic o el nombre de les seues mencions en els diccionaris geogràfics conduïrien al primer colp d'ull a veure-hi autèntiques ciutats. És el cas de localitats fortificades d'una certa importància, citades alguna vegada a les fonts, com ara Lliria, Onda, Alpont, Cocentaina o, a la regió murciana, aldees com Chinchilla o Mula. Tota classificació d'aquest gènere apareix com a subjectiva i lligada al caràcter vague i ple de llacunes dels nostres coneixements.

Un bon exemple de la dificultat d'aprehendre la consistència urbana dels centres secundaris el trobem en el cas de Borriana que és, als ulls d'al-Idrisi, ¹ una «*ciutat important (madina galila), ben poblada, abundant en recursos, rodejada d'arbres i de vinyes i construïda en una plana a tres milles de la mar que l'envolta*». També ens podem fer una idea de la importància real de Borriana per les dimensions que revela el seu recinte medieval quasi circular, el plànol del qual es remunta a l'època musulmana, així com per la modèstia del rastre que aquest llogarret ha deixat a les fonts anteriors a la conquesta cristiana. Aquest no correspon més que a una superfície habitada d'unes tres hectàrees, aparentment sense raval extra-murs, cosa que no li donaria una població més enllà del miler d'habitants si s'adopta el mode de càlcul, aparentment raonable, que ha proposat Torres Balbás per a l'evaluació de

(*) El present article és un extracte, lleugerament modificat, de la tesi *Les musulmans de Valence et la Reconquête*, que l'autor publicarà dins d'uns mesos a l'Institut Français d'Etudes Arabes de Damas.

1. AL-IDRISI. *Description de l'Afrique et de l'Espagne*, Leyde, 1968 (reproducció de la primera edició de 1866; una altra edició del text àrab ha estat publicada per l'«Institut Universitario Orientale di Napoli», Nàpols-Roma, part relativa a Espanya dins el fascicle 5, 1975).

la demografia de les ciutats andaluses.² A la *Takmila* del valencià del segle XIII Ibn al-Abbar, que és el més important diccionari biogràfic andalusí i el més abundant en indicacions sobre els savis de la regió valenciana, Borriana només és citada dues vegades, cosa que la col·loca a l'últim rang de les localitats que els geògrafs designen com a «ciutats». Encara que no se la pot comparar amb la seua veïna Onda (mencionada 39 vegades), la representació de la qual és sense dubte sobrevalorada pel fet que Ibn al-Abbar n'era originari, la diferència és considerable amb *Murbitar/Sagunt*,²⁷ Lliria³⁹ o Alpont,¹⁵ que Ibn al-Abbar no tenia raons per a conèixer millor que Borriana. Pel que fa a les localitats de la zona situada al nord de València, es constata que grans *husun* com Peníscola,⁴ Sogorb,⁵ Xèrica,⁹ que no gosàriem qualificar de «ciutats», o fins i tot una localitat que la documentació i l'arqueologia ens la revelen com una zona sense cap forma d'urbanització com és Uxó,³ són mencionades amb major freqüència.

Les dades arqueològiques que ens ha proporcionat Borriana fins al moment són completament indigents, tot i que es tracta, certament, d'una de les poblacions de la regió valenciana que han estat investigades curosament des de fa vint anys. Les troballes per atzar efectuades en l'espai contingut a l'interior de l'antic recinte musulmà, així com dos sondejos efectuats respectivament als anys 1972 i 1981, no han proporcionat més que un material medieval clarament pobre, no gaire diferent del que s'ha pogut trobar en alguns llocs rurals dels voltants immediats de la ciutat i de l'antic territori que en depenia a l'època musulmana. Seria sense dubte molt imprudent pretendre extraure conclusions sòlides, i encara menys definitives, d'un material tan fragmentari, la revelació del qual ha estat resultat de factors tan aleatoris. Ningú no ens impedeix, tanmateix, traçar l'estat d'una impressió, encara que aquesta meresca, certament, ser confirmada o desestimada per recerques més sistemàtiques: comparada a allò que haja pogut aparèixer en llocs urbans veïns, com Onda o Sagunt, o encara al resultat d'algunes excavacions efectuades en jaciments dels «castells» rurals situats a les rodalies de la plana costera, el material ceràmic

2. Vegeu P. GUICHARD i N. MESADO, *Un menut poble del País Valencià durant l'època musulmana*, Borriana, 1976 (plànol de Borriana) i sobre el mode de càlcul de la població urbana a partir de la superfície intra murs, L. TORRES BALBAS, «Extensión y demografía», in *Ciudades hispanomusulmanas*, Madrid, s. d., I, pp. 93-104.

3. *Vegeu per exemple* P. GUICHARD, «Los orígenes islámicos», in *Burriana en su historia*, 1987, I.

4. *Crónica del moro Rasis*, ed. Catalan, p. 38 («Parte el término de Moviedro con el de Burriana»).

5. AL-'UDRI, *Fragmentos geográfico-históricos*, ed. al-Ahwani, p. 20.

trobat al jaciment de Borriana és en el seu conjunt bastant pobre, i no sembla testimoniar un nivell de vida de tipus «urbà». ³ Es dubtaria a avançar la proposició que precedeix, tot compte fet de la fragilitat dels indicis sobre els quals es fonamenta, si no estigués al seu torn reforçada per dos passatges de la crònica del rei Jaume I d'Aragó. Es veu en el primer passatge el sobirà, que comença la conquesta de la regió valenciana pel setge de Borriana a la primavera del 1233, impacientant-se per la resistència que li ofereix la ciutat i responent als nobles que, pagats per l'emir musulmà de València, li aconsellaven abandonar l'empresa, que ell tindria gran vergonya si renunciava a apoderar-se d'«un logar tan vil con aquest, que no és maior d'un corral». Alguns anys més tard, l'any 1238, durant les operacions que precedeixen immediatament la presa de València, el rei va fer venir la reina a Borriana per deixar clara la seua voluntat d'establir-se definitivament al «regne de València». Però després de la rendició del «castell» i de la localitat rural d'Almenara, és en aquest darrer lloc on s'instal·la, tot precisant que «mills estaria allí que a Borriana e pus assaut», cosa que fa pensar encara que no degué trobar en aquesta localitat residència confortable, com s'hauria d'esperar en una «ciutat».

Si al-Idrisi i les altres rares fonts àrabs que evocuen Borriana en fan, tanmateix, una «ciutat», és sense dubte a causa de les funcions que duia a terme aquest menut centre, el més septentrional de la zona valenciana. Si es fa cas de la geografia d'al-Razi, es tractaria ja d'un cap de districte als inicis de l'època califal, és a dir, a la primera meitat del segle X. Segons aquest text, en efecte, «el territori de Morvedre (Sagunt) és a tocar del de Borriana, territori fèrtil i irrigat, on hi ha molts arbres de tota mena i de bons fruits». ⁴ Al-'Udri no assenyala cap districte de Borriana en la seua enumeració dels *iglim/s* i dels *guz'/s* que depenien de València, ⁵ però això pot ser degut al fet que la regió de Borriana depén, a les acaballes del segle XI, més aviat de Tortosa que de València. ⁶ A la *Tamilka* d'Ibn al-Abbar, figura entre les capitals de dependències (*'amal/s*) de València. ⁷ Sembla haver jugat, des de la fi del segle XI a l'època de la conquesta cristiana, un paper militar d'una certa importància. Això es pot deduir de les indicacions proporcionades per les fonts cristianes relatives a la intervenció castellana a València a l'època del Cid: Borriana i la seua regió, que depenien de l'emir de Tortosa, són atacades l'any 1086 pel capità castellà Alvar Fañez, «protector» al-Qadir de València; quatre anys més tard, el Cid —que l'ha reemplaçat en aqueix paper—, va fer de la població el punt de partida i de retorn de les seues operacions militars contra l'emir de Tortosa i el comte de Barcelona; l'any 1104, en fi, és a Borriana on té lloc una important entrevista entre el cap castellà i el rei d'Aragó, al temps que es precisava l'amenaça almoràvid sobre la costa lleuantina. ⁸

6. A l'època del Cid, Borriana formava part de la taifa de Tortosa [MENÉNDEZ PIDAL, *La España del Cid* (1969), I, pp. 315 i 376].

7. És anomenada *'amal Balansiya* i *min a'mal Balansiya* dins la *Tamilka* d'IBN AL-ABBAR, ed. Codera, núm. 597, i ed. Arlcón, p. 536.

8. MENÉNDEZ PIDAL, *Esp. del Cid* (1969), I, pp. 3115, 376, 388 i 504.

Després de la conquesta de Tortosa pels catalans l'any 1148, Borriana degué servir de petita capital militar del nord valencià en endavant amb contacte immediat amb el territori cristià.

Probablement d'alguns anys més tard data un pergami barceloní on apareix un *alcaid* (*ga'id* o comandant militar) de Borriana, que porta potser al sobirà catalano-aragonés contingents musulmans.⁹ La presència de tals caps militars a Borriana sembla encara testimoniada pels documents cristians del «Repartiment» de les terres que depenien de la ciutat, a l'endemà de la seua reconquesta l'any 1233: s'hi veuen distribuïdes dues propietats d'arrel (*rahal/s*) que havien pertangut a dos *alcalds* musulmans.¹⁰ I és clar que si el rei Jaume I decideix començar per Borriana la conquesta de la regió valenciana, era perquè aquesta plaça li devia permetre controlar tota la part nord de l'Estat valencià.¹¹

El projecte del rei està clarament exposat al *Llibre dels feyts*: gràcies a la presa de Borriana, el sobirà dominaria la rica plana costera de Castelló, llavors significativament denominada «de Borriana» (*Camp de Borriana*), i reduiria a pler els «castells» (localitats fortificades) de l'interior que s'hi aprovisionaven en queviures.¹² A la perifèria de la plana costera, a la vora de les altures que l'enquadren, es troben els vestigis de diversos d'aquests antics «castells» abundantment citats als documents de l'època de la reconquesta, com ara la Magdalena de Castelló, Nules, Uxó o Almenara.¹³ Es pot assimilar aquests *castra* o *castells* de les fonts cristianes als *husun* d'època musulmana. Però aquests darrers, tenint en compte la pobresa de les fonts, apareixen parcament als textos àrabs. L'únic d'aquesta zona que hi és citat amb anterioritat a la conquesta cristiana és Almenara, sobre una altura tancant la plana al sud, entre Borriana i Sagunt.¹⁴ Com s'entreveu a través del text de la crònica reial, les relacions econòmiques i humanes degueren ser estretes entre la plana de Borriana i el llogaret que li servia de centre d'una part, i d'una altra part un rere-país rural sembrat de localitats fortificades més petites, que s'aprovisionaven en part en gèneres agrícoles a la zona costera, més afavorida que els altiplans secs i els turons de l'interior. Com a l'època d'al-Razi que, ja s'ha vist, destacava

9. A. C. A., Perg. Canc., carpeta 41 de Ramon Berenguer IV, s. d., núm. 1 a 32: la menció a l'*alcaid* de Borriana, amb nombrosos *milites*, es troba al doc. núm. 16. Dec a la cortesia de Thomas BISSON la indicació d'aquest document.

10. *Repartiment de Burriana*, p. 59, d'un document de l'A. H. N., Perg. de Montesa, Partic., núm. 68 (2 de nov. 1242).

11. La frontera de l'Estat musulmà valencià passa llavors entre Peníscola i Tortosa. Tot l'actual Maestrat en formava part. El rei comença el setge de Borriana al maig del 1233, desitjós d'avançar-se als nobles aragonesos que han començat pel seu compte la reconquesta d'aquest nord valencià (Morella presa per Blasco d'Alagó l'any anterior). Aquestes circumstàncies, i les pròpies paraules del rei (vegeu la nota següent) evidencien el paper de «capital» regional jugat per Borriana.

12. *Llibre dels feyts*, par. 130 (p. 63 de l'ed. de Soldevila): «E aquells castells qui són a les espatlles (de Borriana), així com és Peníscola, e Cervera, e Eixivert, e Polpis, e les coves de Vinromà, e Alcalatén, e Morella, e Cüller, e Ares qui viven del camp de Borriana de conduit, e seran entre nós e terra de cristians, tots s'hauran a retre, perquè nós serem denant, e no poran haver lo conduit que els venia de Borriana.»

13. Sobre els castells d'època musulmana a la regió valenciana, vegeu: A. BAZZANA, P. CRESSIER, P. GUICHARD, *Les chateaux ruraux d'al-Andalus. Histoire et archéologie des husun du sud-est de l'Espagne*, Madrid, 1988, així com diversos altres treballs de A. BAZZANA i P. GUICHARD.

14. AL-UDRI, *Fragmentos*, p. 19.

l'abundància de les irrigacions i la fertilitat de la plana de Borriana, la vila no se separa del ric territori agrícola que l'envoita. La població s'hi espargeix en petits centres, mena de llogarets o caserius, que els documents cristians de l'època de la reconquesta anomenen *alqueries*. Al propi territori de Borriana es trobava Vinarragell,¹⁵ Benahamet, Mantella, Secha, Benaquite, Beninaz, Beniayna, Benifatenia, Llombay, així com l'important alqueria anomenada «Carabona», igualment composta de diversos «barris» o caserius anomenats Alcaramit, Alcaula, Binanufeil, Binalchateni, Coria i Alcosayba.¹⁶ La mateixa estructura «astellada» del poblament es retrobava al conjunt de la «plana de Borriana» i els seus voltants, dins la dependència dels llocs fortificats o «castells» ja citats. Al nord del riu Millars, per exemple, al territori castral de Castelló, el centre fortificat del qual ocupava el turó de la Magdalena, a quatre quilòmetres al nord-oest de l'actual capital de la província (de fundació cristiana), els documents de repartició de les terres als colons cristians revelen l'existència de les alqueries d'Almalafa, Beniamargo, Benicatol, Benihayren, Benimarhua, Benimucarra, Binaciet, Binahut, Remonir, Teccida, Benirabe, Benimahomet,¹⁷ dispersió que confirma la prospecció arqueològica sobre els territoris veïns de Benicàssim i Cabanes, que depenien a l'època musulmana dels «castells» de Montornès i Miravet.¹⁸ Continuava igualment al sud de la plana costera: de Xilxes, petit centre de poblament l'estatus exacte del qual no és definit clarament pels textos, però el territori actual del qual no fa més enllà de 13 Km², depenien uns altres quatre caserius.¹⁹ A la part baixa del territori del «castell»

15. «Alqueriam de Benirrage, que est in termino de Burriana» (A. H. N., Perg. reales de Montesa, núm. 33, i *Repartiment de Burriana*, p. 17, de 25 de juliol 1233). No pot tractar-se més que de l'alqueria posteriorment anomenada Vinarragell, que pertanyent a l'Ordre de l'Hospital passà després al de Montesa quan aquest darrer passa a posseir els béns de l'Hospital al regne de València, cosa que explica la presència d'aquest document als arxius de Montesa (vegeu per exemple d'altres documents on la mateixa alqueria apareix sota el nom de Vinarragell a JAVIERRE MUR, *Privilegios reales de Montesa*, núms. 265 [de 1321] i 432 [de 1343]). Vinarragell és actualment el nom d'una partida rural de Borriana, on es troba el jaciment d'un despoblat corresponent a una alqueria medieval, superposada ella mateixa a un molt important hàbitat protohistòric (MESADO, *Vinarragell*, 1974).

16. Benahamet i Mantella, que desaparegueren ràpidament per a ser substituïts per un establiment anomenat «La Pobla» (*Rep. Burr.*, pp. 162-164) són lliurades al Temple al juny de l'any 1233 (*Id.*, pp. 12-13 i JAVIERRE MUR, *Perg. reales*, núm. 29, de A. H. N., Perg. reales Montesa, núm. 25). Secha és lliurada al Temple igualment al setembre del 1237 (*Rep. Burr.*, p. 49, i JAVIERRE MUR, núm. 62, de A. H. N., Perg. reales Montesa núm. 57). Benaquite i Beninaz són citats al *Rep. de Burriana*, pp. 11 i 38, però pot tractar-se d'errors de transcripció o de lectura. Beniayna: A. H. N., Perg. Reales de Montesa, núm. 46, de 2 de gener del 1235, donació de 6 *jovatas* a l'alqueria d'aquest nom (*Rep. Burri.*, p. 45, on Ramón de María ha llegit «Beni Layna» o «Benixaurina»; JAVIERRE MUR, núm. 51); aquesta alqueria desaparegué probablement a l'endemà de la conquesta. Avinagrina només és mencionada en un document de finals dels segles XIV, que es refereix a la donació d'aquesta alqueria efectuada per la corona després de la conquesta (*Rep. de Burriana*, p. 262, de A. C. A., Reg. gratiarum de Joan I, de 1382-1384; el document és del 9 d'abril del 1383). Benifatenia apareix en una donació de 4 *jovatas* al territori d'aquesta alqueria, del 10 de novembre del 1233 (A. H. N., Perg. reales de Montesa, núm. 42; en *Rep. Burriana*, p. 28, i JAVIERRE MUR, núm. 47). L'alqueria de Carabona, amb els seus diferents «barris» o particions, que era a tocar de dos altres «llocs» anomenats Alcudia i Daymuz, fou l'objecte d'una donació anterior a la conquesta, el 3 de novembre del 1219 (*Rep. de Burriana*, pp. 6-8, de A. R. V., Real 611, fol. 53).

17. Segons el text de la primera carta pobla concedida als colons cristians al territori de Castelló, hi havia sobre el lloc fortificat almenys una cinquantena d'habitacions disponibles per acollir els *populatores* (GUICHARD-SANCHEZ ADELL, «Carta puebla de Benimahomet» [1984]).

18. BAZZANA-GUICHARD, «Recherches sur les habitats» (1976).

19. Xilxes depenia sense dubte del «castell» d'Almenara, ja que el rei Jaume I tracta amb els musulmans del «castell» d'Uxó, Nules i Castro en un lloc pròxim a l'actual Moncofa, immediatament al nord de Xilxes, de la qual diu que es troba al límit dels territoris d'Uxó i d'Almenara. Xilxes, entre Moncofa i Almenara, depenia, doncs, d'aquest darrer territori (*Llibre dels feyts*, par. 249; p. 105 de l'ed. de Soldevila). Al territori de Xilxes, que té 13 Km², es troben, segons el *Repartiment de València*, les quatre alqueries de Mozmuda, Alagema, Raal i Alcudia (ed. Cabanes-Ferrer, I, núm. 134); la localitat és, a la mateixa donació, designada com a «locus».

d'Uxó (*Sun*), es dispersaven igualment les alqueries de Ceneja, Zeneta, Orleyl (o Haraturle), Benigasló, Beniçahat, Benaldalmech, Binazait i l'Alcudia.²⁰

És possiblement significatiu que aquesta extrema fragmentació del poblament, en marcat contrast amb el seu reagrupament ulterior a l'època cristiana, fos evident en l'única al·lusió descriptiva a aquesta regió existent en un text àrab, el d'al-Idrisi. El gran geògraf del segle XII proporciona, en efecte, les principals etapes de l'itinerari de Tortosa a València: la *rabita* de *Kastali* (La Ràpita), el *hisn* («castell») de Peníscola, la pujada ('*agaba*) d'*Abisa* (Orpesa?), la *madina* de Borriana, i *Murbatir* (Morvedre/Sagunt). De manera un poc sorprenent, no només Idrisi no qualifica aquesta darrera localitat de *madina*, com va fer amb Borriana tot i ser, tanmateix, «materialment» menys important, sinó que afegeix molt breument una precisió que no manca d'interès si se la relaciona amb allò que els documents cristians de l'època de la reconquesta ens fan entreveure sobre l'organització del poblament en aquestes planes costeres del nord de València. Escriu, en efecte, que hi ha vint milles de Borriana a Morvedre «(reunió) de viles (*qura*, plural de *qarya*) pròsperes; tot hi són arbres fruiters, cultius, aigües corrents..., i totes aquestes explotacions agrícoles (*diya*) i aquests vergers (*asgar*) es troben pròxims a la mar».²¹ La impressió que Idrisi o els seus informadors han retingut del paisatge humà de les planes costeres del nord de València és, per tant, conforme a allò que es dedueix dels documents cristians: un estol de petits centres agrícoles els quals, d'una època a una altra, conserven el mateix nom de *qarya*/alqueria. És particularment interessant constatar que és la mateixa impressió que es desprèn d'algunes línies que el *Rawd al-mi'tar* d'al-Himyari consagra a la mateixa zona. Si en la seua notícia sobre Borriana aquest autor es limita a copiar al-Idrisi, en la que consagra a Sagunt, extreta d'una altra font (que pot ser el text perdut d'al-Bakri, en el qual al-Himyari s'inspira sovint), evoca el mateix paisatge rural tot escrivint que «el territori de (Morvedre) conté moltes oliveres, vinyes, i tota classe d'arbres fruiters», i sobretot afegint que «de Morvedre a les primeres *qura* de Borriana, hi ha una distància de dèneu milles i mitja».²²

No crec que aquesta manera d'aprehendre Morvedre o Borriana com un conjunt de *qura* o llogarets al temps que com una aglomeració de caràcter verdaderament urbà, que es torna a trobar així en dos textos geogràfics àrabs diferents, haja de ser considerada com l'efecte de l'atzar. Morvedre i Borriana no són solament l'espai «urbà», capital de districte, on es troba la mesquita principal²³ i on resideix

20. Haraturle/Orleyl, Alcudia, Benaldalmech i Binazait són citades pel *Repartiment* de València (ed. Cabanes-Ferrer, II, núms. 976-993). Documents ulteriors mencionen d'altres caserius o alqueries; així, A. R. V., Real Patrimonio, Maestre Racional, 10871 (registre de *morabatí* del 1427): l'Alcudia, Benigafull, Ceneja, Adzeneta, Beniçahat, Benigazló. Beniçahat és potser el Binaziat del *Repartiment*.

21. AL-IDRISI, p. 232 (trad.), i ed de Nàpols p. 556: *Wa min Burriyana ila Murbatir, wa hiya qura 'amira...*

22. AL-HIMYARI, *Rawd al-mi'tar*, ed. Lévi-Provençal, notícia 171.

23. El text citat a la nota anterior indica que «hi ha a Morvedre una mesquita principal (*gami*) i mesquites ordinàries (*masagid*)». Les mesquites de Borriana apareixen en un document de donació avançada d'aquestes a l'Ordre de l'Hospital, al setembre del 1210 (*Rep. de Burriana*, pp. 4-5, de A. R. V., Real, 614, fol. 22). Segons la tradició local, l'església principal de Borriana ocupa l'emplaçament de l'antiga mesquita.

l'autoritat judicial del cadí²⁴ i la militar del *ga'id*,²⁵ com també, sense dubte, un *'amil* o un *musrif* encarregat de recaptar els impostos. Són també, alhora —i sense que puguem clarament distingir l'una i l'altra realitat més que d'una manera purament material—, un conjunt de *qura* gravitant al voltant del lloc fortificat al qual estan unides orgànicament. L'únic document àrab anterior a la reconquesta conservat a la regió valenciana és precisament una sentència del cadí de Morvedre, promulgada en un litigi concernent a la irrigació entre dues *qura* del seu territori, Torres-Torres i Càrcer. El text comença de la següent manera: «*Havent-se originat una disputa entre la qarya de Turis i la qarya de Qars, formant part (l'una i l'altra) de les qura de Murbitar...*»²⁶

Les indicacions donades en les pàgines que precedeixen hauran fet sentir fins a quin punt és difícil reconstituir el paisatge humà i l'organització de l'hàbitat a Borriana i la seua contornada durant l'època musulmana. Fins a quin punt també és difícil aprehendre la consistència d'una localitat que sembla, des de qualsevol punt de vista, haver tingut una importància urbana bastant mínima en comparació a la majoria dels altres centres urbans de la zona valenciana. Els autors àrabs donen, tanmateix, la qualificació de vila a un llogaret que, a pesar de la seua escassa extensió i d'una població sense dubte poc important, constituïa, amb tot i amb això, el centre administratiu i probablement militar més septentrional de la regió valenciana, controlant la ruta costera i la plana ben cultivada anomenada a l'època «de Borriana», no sent Castelló més que un dels castells de la contornada muntanyenca d'aquesta plana costera, a l'emplaçament de l'actual santuari de la Magdalena. No és pot, dissortadament, anar més lluny d'aquestes constatacions ben insuficients per donar-nos una idea de la Borriana musulmana, tot esperant que potser algun dia l'arqueologia abans que els textos ens aporte noves fonts per a la seua coneixença.

24. Un document àrab passat davant el cadí de Morvedre és conservat al A. R. V., Proceso de Madrid, Llettra S. 429, del 1223. IBN AL-ABBAR, a la *Takmila*, dona la biografia d'alguns cadis de Morvedre (vegeu els nùms. 734 i 1659 de l'ed. Husayni, corresponent als nùms. 82 i 1008 de l'ed. Codera).

25. Sobre Borriana, cf. supra i notes 9 i 10. Una donació del *Repartiment* de València concerneix les cases de «Tamareti, alcaldo de Murvedre» (ed. Cabanes-Ferrer, I, nùms. 974, del 24 d'octubre del 1238). Lliurades a un noble aragonés, es tracta certament de cases aristocràtiques, que serveixen de senyal per a d'altres donacions (*Id.*, nùms. 470 i 1007). El mot «alcaldus» designa sense dubte, en aquest text, el *ga'id* (oficial encarregat de la fortificació) i no el *qadi*, ja que es torna a trobar un «alcaid» Altamarit, posseïdor d'una propietat d'arrel important a Borriana (A. H. N., Perg. particulars de Montesa, nùms. 68, del 17 d'abril del 1243: «raal qui dicitur de alchayt Altamarit»).

26. Pergamí de 619 H./1223, conservat als A. R. V., Procesos de Madrid. Llettra S, 429, inèdit. Aquest pergamí ha estat utilitzat pels habitants cristians de l'alqueria de Turris, esdevinguda Torres Torres després de la reconquesta, als seus litigis amb d'altres comunitats d'irrigadors, cosa que explica que siga acompanyada (sota la mateixa referència) d'altres documents d'època cristiana.